

УДК 811.161.2:373

DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-61-64

ЦАРАЛУНГА І. Б., КОВАЛЬ М. І.
Хмельницький національний університет

ПОНЯТТЯ МОВНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Статтю присвячено аналізу вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних студій останніх десятиліть з теми варіативності як мовного явища. У сучасному лінгвістичному дискурсі дослідники з'ясовують причини виникнення варіантів, встановлюють критерії варіативності як мовного явища, здійснюють структурну класифікацію і систематизацію варіативних мовних одиниць, описують функціональні можливості лексичних, морфологічних і синтаксичних та інших варіантів у проекції на мовну практику, аналізують взаємозв'язки між варіативністю та літературною нормою.

Ключові слова: лінгвістика, поняття, варіативність, мовна одиниця, структура мови.

TSARALUNGA I., KOVAL M.
Khmelnitsky National University

THE CONCEPT OF LANGUAGE VARIABILITY IN THE CONTEXT OF MODERN LINGUISTICS

The article analyzes Ukrainian and international linguistic studies from the last decades on variability as a linguistic phenomenon. The issue of language variability as a material expression of the dynamism of the system and an indicator of its variability is related to scientific and theoretically significant areas of linguistics. A keen interest in the variety of language means can be explained by the fact that only a comprehensive study of this phenomenon will allow one to understand the principles and patterns in the development of language functioning. Today, the issue of language variability still needs to be studied in theoretical and practical terms of its development more in detail.

The analysis of today's linguistic studies on language variability shows that the phenomenon of linguistic parallelism is of great interest to scholars. In modern linguistic discourse, researchers reveal the causes for the occurrence of variants, elaborate the criteria for variability as a linguistic phenomenon, classify and systematize variative linguistic units, describe the functionality of lexical, morphological and syntactic and other variants in the context of language practice and analyze the links between variability and the fixed literary norm.

Nowadays, the analysis of language variability is a promising trend in linguistics, especially given the constant development of language and the emergence of new linguistic material. Further research on variability can identify different variants of literary language, create a dynamic theory of norms and establish the main trends in the development of literary language. The study of linguistic parallelism can answer the questions, long overdue and discussed in Ukrainian and international linguistics. They include the correlation between the variants of literary language (structural and/or territorial) during specific periods; the identification of the causes and mechanisms of variability development; variability as a means for loosening or standardizing the language system; factors in language variability in terms of retrospection and prospecting.

Keywords: linguistics, concept, variability, language unit, language structure.

Актуальність дослідження. Проблема мовної варіативності як матеріального вираження динамічності системи та показника її життєздатності належить до науковомістких і теоретично значущих ділянок лінгвістики.

Уже наприкінці XIX ст. з'явилися певні напрацювання в галузі теорії мовної варіативності, вектор яких прямує від фіксації й опису окремих її виявів до з'ясування їх першопочатків, специфіки побутування, занепаду чи активізації. Починаючи з XX ст., це питання стало об'єктом активних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. Активний інтерес до варіювання мовних засобів можна пояснити тим, що тільки повне, усебічне вивчення цього феномена дозволить зрозуміти принципи і закони розвитку функціонування мови. На сьогодні проблема мовної варіативності в теоретичному і практичному плані розвитку залишається все ще не досить дослідженою.

Аналіз останніх джерел. В українському мовознавстві вивченню явища мовного паралелізму присвячено наукові розвідки А. Кримського, І. Огієнка, П. Бузука, Л. Булаховського, В. Німчука, Л. Гнатюк, В. Мойсієнка, М. Лесюка, О. Касьянової, І. Царалунги та ін. Особливості виникнення і функціонування мовних варіантів розглянуті у працях закордонних лінгвістів: В. Ягича, О. Востокова, І. Срезневського, О. Шахматова, Ю. Карського, А. Журавського, К. Горбачевича, М. Мозера та ін. [10, с. 9].

Постановка проблеми. Відтак актуальною постає проблема мовної варіативності на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Упродовж минулого сторіччя відбулося значне зростання у розробці теорії варіативності мови, тож на сьогодні це питання є високопродуктивною галуззю лінгвістики.

Мета нашого дослідження – здійснити аналіз вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних студій останніх десятиліть з теми варіативності як мовного явища для з'ясування загального стану опрацювання проблеми виникнення і функціонування мовних варіантів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто наголосити, що термін *варіативність* іншомовного походження, пов'язаний зі словом *вариант*, запозиченим із французької мови: фр. *variate*

походить від лат. *varians*, дієприкметника *variantis* «той, що змінюється», з *varius* «різноманітний, різнобічний; капризний» [3, т. 1, с. 332]. В українському мовознавстві проблема варіативності представлена в лексикографічних працях. Зокрема, «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника містить словникові статті, присвячені проблемам різновидів мовних одиниць і їх функціонування, зокрема, термін *варіант* трактується як видозміна або різновид мовної одиниці: фонему, морфему, слова тощо [1, с. 31-32].

Явище мовної варіативності як невід'ємну характеристику динаміки українського діалектного простору розглядає О. Костів [5, с. 117]. За твердженнями дослідниці, основні тенденції розвитку діалектних рис можна виявити, якщо не просто констатувати наявність варіантів на різних структурних рівнях чи встановлювати, у яких відношеннях між собою вони перебувають, а з'ясувати причини, що зумовили появу цих варіантів. На думку О. Костів, вони можуть бути результатом інтралінгвальних й екстралінгвальних чинників. У першому випадку це зміни, що є наслідком дії різноманітних мовних законів (аналогії, скорочення в межах однієї мови чи груп споріднених мов та ін.) і які виникають під впливом міжмовних та міждіалектних контактів, результатом чого є гіперизми, контамінації, уподібнення, семантичні розщеплення та ін.; у другому – зміни, що відбуваються під впливом зовнішніх факторів: міграційних процесів, війн тощо.

Т. Коць звертає увагу на діахронічний аспект вивчення мовного паралелізму, зокрема, вважає, що варіантність літературної мови зумовлена різноманіттям її структурного потенціалу, що реалізується в процесі історичного розвитку мови [6]. На думку дослідниці, наявність будь-яких формальних модифікацій у межах однієї лексики, словоформи або синтаксичної конструкції, не пов'язаних із зміною основного значення цих одиниць, і є причиною варіювання [6, с. 83]. Т. Коць розкрила взаємозв'язок між варіантністю і літературною нормою, з'ясувала інтралінгвальні та екстралінгвальні причини виникнення варіантів, обґрунтувала структурну класифікацію варіантів, схарактеризувала функціональні можливості лексичних, морфологічних і синтаксичних варіантів у проекції на мовну практику ХХ ст. У діахронному аспекті виникнення дослідниця виокремила хронологічні (діахронічні), регіональні, стилістичні й контактні варіанти.

У монографії І. Царалунги «Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XV ст.» проведено аналіз варіативних графічних, фонетичних, морфологічних мовних одиниць, зафіксованих у релігійних та офіційно-ділових текстах XIV – XV ст. [9]. Завдяки вивченню варіативних написань у пам'ятках ділового і сакрального письменства виявлено активну взаємодію церковнослов'янської та живої народнорозмовної мови, з'ясовано причини мовних хитань, встановлено роль діалектів, іншомовних впливів у виникненні фонетичної й морфологічної варіативності писемних пам'яток указанного періоду, визначено місце мовного паралелізму у формуванні конкретної літературно-писемної системи на українських та суміжних з ними територіях XIV – XV ст., зроблено висновок про функціонування південно-західноукраїнського і північного варіантів української мови того часу [9, с. 9]. На фонетиці й морфології текстів позначився занепад давніх мовних елементів, відбулася інтеграція говіркових рис, узусних і традиційних явищ писемного мовлення, що із часом набуло особливого розвитку, внаслідок чого сформувалися визначальні фонетичні і морфологічні риси, утворилася струнка і досконала система української мови [9, с. 356].

М. Кочерган наголошує на важливості вивчення явища варіативності й у плані синронії: «Постійне варіювання як у плані вираження, так і в плані змісту – це спосіб існування мови як живої, функціонально-комунікативної системи. Саме через те, навіть за суто синхронічного підходу в дослідженні мовної системи необхідно виявити в ній сталі і змінні, статичні й динамічні, сильні й слабкі, продуктивні й непродуктивні ланки, те, що втрачається, і те, що зароджується, тобто визначити тенденції розвитку цієї системи» [7, с. 336].

О. Кияшко потрактовує варіативність у широкому розумінні як фундаментальну, всеохоплюючу властивість усього оточуючого світу, у лінгвістичному аспекті – варіативність є «...специфічною реалізацією загальної теорії варіантності, що проявляється як у мові в цілому, так і в її окремих різновидах і складових елементах» [4, с. 2]. Варіативність пов'язується з основним для мови поняттям зміни, змінності і детально опрацьована у працях, передусім діахронічного спрямування, стосовно фонетичних, морфологічних чи лексико-семантичних явищ. Стосунки між варіативністю і змінністю в мові не мають прямолінійного характеру, адже «... не всяка варіативність і неоднорідність мовної структури пов'язується зі змінами, але всі зміни пов'язуються з варіативністю і неоднорідністю» [4, с. 2]. За спостереженнями О. Кияшко, дослідження явища варіативності в мові реалізується по-різному. Наприклад, у загальному мовознавстві ставлять питання про поняття «онтологія варіативності», «варіант», «інваріант», «типи і види варіативності», «фактори варіативності», «межі варіативності» тощо. Мовні варіанти розглядають і в культурі мовлення (нормативність / ненормативність), історії мови (еволюційний розвиток одиниць мови), функціональної стилістики та загальної стилістики (реалізація паралельних засобів вираження в різних сферах спілкування й диференціація в плані експресивних можливостей), і з боку соціолінгвістики як стратифікаційна та територіальна реалізація варіанта, в іншій термінології – діастратна й діатопна їх реалізація [4, с. 6]. Сьогодні явище варіативності почали активно досліджувати в аспекті міжкультурної комунікації. Оскільки варіативність притаманна всім рівням мови, виявлення й опрацювання специфіки варіювання мовних

засобів на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях допомагають вирішити важливі проблеми фонології, синтаксису, семантики, дають змогу виробити нову методологію для дослідження взаємодії соціальних і власне лінгвістичних процесів у мові.

Мовознавці особливо акцентують увагу на лінгвосинергетичному аспекті зазначеної проблеми: „...варіантність мови є параметром самоорганізації суперсистеми мови, який сприяє вноормуванню одного з варіантів (стабілізації), з одного боку, а з іншого, – уможливорює вивільнення знакових ресурсів, які згодом можуть отримати нове значення або поповнити різні сфери спілкування” [8, с. 59]. О. Селіванова в „Лінгвістичній енциклопедії” досить чітко кодифікує поняття „варіантність мови”:

1) явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що приводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування;

2) фундаментальна ознака мовної системи і мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак [8, с. 59].

Термін «мовні варіанти» ретельно описано у польських мовознавчих працях:

1) «...мовні елементи, формально різні, функціонально ідентичні, іншими словами – різні конкретні реалізації тої самої фонологічної, морфологічної, словотвірної одиниці» [10, с. 612];

2) «...мовні елементи, які з погляду функціонування трактуються ідентично, хоча формально різні. Варіанти можна взяти за реалізацією тої самої мовної одиниці, яку в деяких структуралістичних школах прийнято називати інваріантом» [11, с. 372.];

3) «мовні елементи, які трактуються ідентично з функціонального погляду, хоча різняться формально» [12, с. 581].

У сучасному польському мовознавстві проблему варіативності активно досліджує М. Рушковський [13]. За його спостереженнями, *варіативність* як явище виникнення мовних варіантів лінгвісти пов’язують із поняттями *варіанти*, *відмінності*, *відмінні форми*, *варіативні форми*, *дублети*, що почасти мають схоже трактування в різних мовознавчих студіях [13, с. 53]. М. Рушковський вважає варіативними ті мовні елементи, які різняться формою, але виконують однакову або подібну функцію [13, с. 54]. Він пропонує поділ їх за такими критеріями: мовної унормованості (нормативні й ненормативні варіанти), мовних рівнів (орфографічні, граматичні, лексичні та інші), універсальності вживання (системні й ідіолектні), частотності використання (часті й рідкісні), хронологічний критерій (давні й нові форми), географічний критерій (регіональні й загальнопольські форми), діапазону виникнення (професії тощо), стилістичний критерій (нейтральні і стилістично марковані, до прикладу, експресивні, книжні тощо) [13, с. 54-59]. Деякі критерії збігаються, зокрема застарілі й діалектні мовні варіанти можна зарахувати, на думку дослідника, до рідкісних за частотним критерієм [13, с. 59], проте загалом запропонований поділ сприятиме розв’язанню проблем варіативності.

К. Горбачевич дослідив мовні варіанти з погляду їхніх часових і внутрішньосистемних відношень, провівши функціонально-історичний аналіз акцентологічних, фонематичних, морфологічних варіантів слова, а також визначив значення їх у нормативному і стилістичному аспектах [2]. Автор цілком слушно зауважує, що дослідження конкуренції варіантів – необхідні ланка у з’ясуванні основних тенденцій розвитку літературної мови у створенні динамічної теорії норми.

Висновки. Отже, аналіз сучасних лінгвістичних студій з проблем мовної варіативності засвідчив, що явище мовного паралелізму викликає активний інтерес у науковців. У сучасному лінгвістичному дискурсі дослідники з’ясовують причини виникнення варіантів, встановлюють критерії варіативності як мовного явища, здійснюють структурну класифікацію і систематизацію варіативних мовних одиниць, описують функціональні можливості лексичних, морфологічних і синтаксичних та інших варіантів у проєкції на мовну практику, аналізують взаємозв’язки між варіативністю та літературною нормою.

Перспективи використання результатів дослідження. Вивчення проблем мовної варіативності на сучасному етапі розвитку є перспективним напрямом у лінгвістиці, особливо з урахуванням постійного розвитку мови, появи нового мовного матеріалу. Подальше дослідження явища варіативності сприятиме виявленню різних варіантів літературної мови, створенню динамічної теорії норми, встановленню основних тенденцій розвитку літературної мови. Опрацювання питань мовного паралелізму дасть відповіді на запитання, давно назрілі й обговорювані у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві: співвідношення варіантів літературної мови (структурних та/або територіальних) на певних часових зрізах; кваліфікація причин і механізмів розвитку варіативності, варіативність як розхитування чи вноормування мовної системи, фактори змінності мови в ретроспекції і проспекції.

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985. – 360с.
2. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка / К. С. Горбачевич. – М., 2009. – 240 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Київ, 1982–2012. – Т. I-VI.
4. Кияшко О. О. Аспекти соціолінгвістичного варіювання лексичної системи сучасної англійської мови: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Users/KSF/Downloads/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82.docx>
5. Костів О. Вияви динаміки в Атласі української мови / О. Костів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 114–120.

6. Коць Т. Явище варіантності в історії літературної мови / Т. Коць // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 82–91.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – Київ : «Академія», 2008. – 464 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава, 2011. – 844 с.
9. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XVст. : монографія / І. Царалунга. – Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. – 448 с.
10. Gołąb Z., Heinz A., Polański K. Warianty // Słownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
11. Polański K. Warianty // Encyklopedia języka polskiego / red. S. Urbańczyk. – Wrocław, 1991.
12. Polański K. Warianty językowe // Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / red. K. Polański. – Wrocław, 1993.
13. Ruskowski M. Typy wariantowości w języku polskim / Marek Ruskowski // Respectus Philologicus. – 2014. – № 25 (30). – S. 53–62.

References

1. Hanych D. I. Slovník lingvistických terminů / D. I. Hanych, I. S. Oliinyk. – Kyiv : Vyscha shkola, 1985. – 360s.
2. Horbachevych K. S. Varyantnost slova u yazykovaia norma: na materyale sovremennoho russkoho yazyka / K. S. Horbachevych. – M., 2009. – 240 s.
3. Etymolohichniy slovník ukrainskoi movy : u 7 t. / redkol. O. S. Melnychuk (hol. red.) ta in. – Kyiv, 1982–2012. – T. I-VI.
4. Kyiashko O. O. Aspekty sotsiolingvistichnoho variuvannya leksychnoi systemy suchasnoi anhliiskii movy: [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : file:///C:/Users/KSF/Downloads/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82.docx
5. Kostiv O. Vyivay dynamiky v Atlasi ukrainskoi movy / O. Kostiv // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. – Lviv, 2009. – Vyp. 46. – Ch. II. – S. 114–120.
6. Kots T. Yavyshe variantnosti v istorii literaturnoi movy / T. Kots // Ukrainska mova. – 2016. – № 2. – S. 82–91.
7. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo / M. P. Kocherhan. – Kyiv : «Akademiiia», 2008. – 464 s.
8. Selivanova O. O. Lihvistychna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava, 2011. – 844 s.
9. Tsaralunha I. Variativnist u staroukrainskii literaturno-pysemnii movi KhIV – XVst. : monohrafiia / I. Tsaralunha. – Khmelnytskyi: FOP Honta A. S., 2017. – 448 s.
10. Gołąb Z., Heinz A., Polański K. Warianty // Słownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
11. Polański K. Warianty // Encyklopedia języka polskiego / red. S. Urbańczyk. – Wrocław, 1991.
12. Polański K. Warianty językowe // Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / red. K. Polański. – Wrocław, 1993.
13. Ruskowski M. Typy wariantowości w języku polskim / Marek Ruskowski // Respectus Philologicus. – 2014. – № 25 (30). – S. 53–62.

Рецензія/Peer review : 30.08.2019

Надрукована/Printed : 09.10.2019